

Радославка Р. Сударушић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

УДК 655.4/.5(497.11)"18"(048.83)
DOI /10.7251/BSCSR2109113S
COBISS.RS-ID 135592961

СВИЈЕТ И ВИЈЕК СРПСКЕ КЊИГЕ (Стојан Новаковић, *Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку*, Бања Лука, Центар за српске студије, 2020)

Први услов дакле да књига буде заиста „прочитана”, јесте у томе да она буде заиста и „написана”. Ако је стварно у питању сутон књиге, онда не тражимо кривицу у томе што широке масе не читају, него у томе што читају књиге које нису биле „написане”, него само „штампане”. Књига мора бити заснована и рођена стваралачким процесом, иначе уопште није књига. Сигурно је да будућност књиге зависи од поетског и стваралачког чина, од могућности непосредног и сликовитог уобличавања. Спас књиге је у томе да она буде заиста „написана”; а пропаиће ако се ограничимо да буде само „штампана”.

Алберто Моравија

На прагу 20. вијека објављена је драгоцјена научна расправа Стојана Новаковића (Шабац, 1842 – Ниш, 1915) под насловом *Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку* (Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1900). Поводом обиљежавања 150 година Народне библиотеке Србије (гдје је

Стојан Новаковић један краћи временски период радио као библиотекар) ова књига је доживјела јубиларно фототипско издање (Београд, 1982), да би почетком 21. вијека, на стогодишњицу њеног првог појављивања у јавности, осванула у 16. тому *Изабраних дела Стојана Новаковића* (прир. Драган Бараћ), заједно са *Српском библиографијом за новију књижевност 1741–1867*. И најзад, *Српска књига, њени продавци и читаоци у XIX веку* обновљена је и 2020. године у издању Центра за српске студије у Бањој Луци, у оквиру афирмисане и препознатљиве научне и књижевне едиције *Српски преглед*, као шеста књига серије *Лик прошлости*. Душко Певуља, који се у поменутој публикацији јавља у улози приређивача, аутор је и више пропратних текстова, попут библиографије Стојана Новаковића (стр. 93–106) и студије *Књига као интегрални чинилац српског духовног јединства* (стр. 107–121). Из његовог пера проистекла је и веома надахнута напомена (*О књизи*, стр. 135–138) о сврси и потреби поновног штампања *Српске књиге*. Студиозан и надасве инспиративан поговор (*Књига о српској књизи*, стр. 122–134) написала је Љиљана Мачкић, ауторка монографије о књижевном дјелу Исаије Митровића (Бања Лука, 2019), која представља првенац већ споменуте издавачке серије. Пратећи текстови о Стојану Новаковићу указују на богатство и разноврсност његовог цјелокупног стваралачког опуса, наглашавајући значај и посебност *Српске књиге*, која се овом приликом сагледава не само у контексту времена у коме је поникла, него се расвјетљавају и аспекти њене данашње актуелности. На крају крајева, Стојан Новаковић је своју „књигу о књизи” намијенио и будућим нараштајима, којима и сами припадамо. Читајући је пажљиво, поглавље по поглавље, успостављамо мисаону везу са писцем и његовим доживљајем свијета српске књиге, свијета који је с временом доживио различите трансформације, али који, нажалост, и даље страда од оних истих или барем сличних рана потанко описаних у датом дјелу.

Српска књига Стојана Новаковића штампана у руху *Српског прегледа* буди сјећање на једну од наших најранијих библиолошких студија, гдје централно мјесто заузимају питања којима се занима библиополистика као специјална дисциплина науке о књизи. Посматрајући књигу као средство друштвене комуникације и националног повезивања, Стојан Новаковић уједно испитује и процесе њене производње, дистрибуције и рецепције. Разматрају се и услови формирања и ширења српске читалачке публике, с нарочитим освртом на типологију књиге и књижарски асортиман. Анализу употпуњава представљањем и критиком структура ондашњих дистрибутивних мрежа, чије уређење сматра дјелатношћу од изузетног националног значаја.

Желећи да усмјери пажњу јавности на горуће проблеме у области националне културе на заласку 19. вијека, прије свега на организационе пропусте и слабости у домену књижарске трговине, Стојан Новаковић нас води на својеврсно културноисторијско крстарење са унапријед осмишљеним програмом, који започиње анализом културно-просвјетних средишта тзв. старог и новог времена, обухватајући раздобље од средњег до краја 19 вијека. У средњовјековном периоду манастири и цркве били су главни и најчешће једини центри духовног, књижевног и просвјетног рада. Лектуру оновремених, ријетко писмених лица, претежно монаха, чинила су богослужбена, теолошка и књижевна дјела, доступна у форми превода или оригиналних списа. С друге стране, захваљујући гусларима и разним казивачима усменог стваралаштва, окупљеним у манастирским двориштима током свечаних и празничних дана, формирана је тзв. слушалачка публика. Њеним постепеним културолошким преображајем настаје у 18. и 19. вијеку веома специфична врста читалачке публике, коју Стојан Новаковић мармира као простонародну, односно ону најбројнију, љубитељицу „надри-књига”. О читалачкој етици и навикама означене публике говори се много у *Српској књизи*. Под одредницом „ново вријеме” Стојан Новаковић подразумејева раздобље прогресивнијег развоја

градова, који заузимају статус водећих културних, образовних и трговачких средишта, попут Лајпцига, Беча, Пеште и Трста „с некадашњом знатном колонијом српском а с многобројним везама с Далмацијом, Босном и Херцеговином” (Новаковић, 2020, стр. 13). Новонастали културно-економски амбијент рађа и специфичне видове афирмације и дистрибуције штампаних дјела, у чему, прије свих, предњаче трговци. У датим околностима, књижна трговина се претежно одвијала у оквиру неформалних (неспецијализованих) мрежа, као што су градски тргови и вашари, те разни угоститељски и услужни објекти – механе, гостионице и продавнице мјешовите робе, популарне сваштарнице.

Пошто су трошкови штампања били изузетно велики, књиге су најчешће објављиване благодарећи *меценатству* и пренумерацији, као новом, организованом, средству књижног обрта на размеђи 18. и 19. вијека. Обичај да се имена претплатника штампају на крају књиге привлачио је потенцијалне купце и читаоце: „Писац је износио пред народ своје дело, а претплатници су излазили пред свет заједно с делом као приложници који су помогли да дело на свет изиђе” (Новаковић, 2020, стр. 15). Но, како обичаји ишчезавају „кад им разлог престане”, тако је и сама институција пренумерације постепено губила свој првобитни значај, посебно у другој половини 19. вијека када преовладавају издавачке књижарнице.

Проучавајући књижевни репертоар читалаца концем 18. и у 19. вијеку, Стојан Новаковић подједнако разматра и њихово географско и социјално раслојавање. Наша прва читалачка публика, казује он, поникла је у Аустроугарској, одакле се постепено ширила и у Србију. Упоредо са развојем школства, растао је и број читалаца: „Што је већи број читалаца, то их има разноврснијих. Читалачка се публика дели не само по бистрини, даровитости и интелектуалној складности својих чланова; она се силно разликује и по школованости и спреми њиховој” (Новаковић, 2020, стр. 26). У складу с тим, аутор препознаје двије основне врсте читалачке публике: вишу, тј.

образовану, такоређи интелектуално напреднију и већ поменуту нижу, тзв. простонародну, која се од остале популације разликовала само по томе што је знала да чита и пише. Мада су се овом профилу читалаца својим дјелима повремено обрађали и угледни писци, попут Доситеја Обрадовића и Јована Рајића, њихову основну лектуру чинили су *Сановник*, *Рожданик*, религиозне пјесме, приче, гатке, пјесмарице, житија, витешки и сентиментални романи. Иако се простонародна публика углавном придржавала средњовјековног књижевног репертоара, ипак је, запажа Новаковић, историја њених метаморфоза текла узлазном линијом, чак и ако се узме у обзир чињеница да се никада у потпуности није изједначила са тзв. руководним и врховним читалачким редовима. У назначеном спектру анализе, поред опште подјеле на богате и сиромашне, тј. образоване и полуписмене, региструје се и подјела читалаца по струкама и занимањима (нпр. војници, чиновници, правници, свештеници, професори, учитељи итд.), са благом напоменом да такав модел раслојавања представља у знатној мјери препреку општем књижевном напретку.

Српска читалачка публика разликовала се не само према избору књижевног репертоара него и према начину књижне трговине. Док су се сакупљачи пренумерације кретали претежно у „горњим” слојевима друштва, сиромашнији су имали добављаче који су им лично испоручивали књиге, као што су то чинили Јеремија Обрадовић Карацић (Слепац Јеремија) и Хаџи Алекса О. Поповић, најпознатији књижари ходиоци у 19. вијеку, који су се бавили и издавањем популарних дјела. По угледу на њих, поједини власници књижара унајмљивали су раднике (претежно младиће), који су разносили књиге и осталу штампану грађу. Ови специјализовани радници, звани колпортери, били су изузетно популарни у 18. и почетком 19. вијека у земљама западне Европе. Већина оновремених књижара и штампарија имала је сопствену мрежу разносача. Захваљујући њима, штампа је стизала и у крајеве гдје није било довољно читалаца да би се

успоставила књижара као самостална радња. На сличном принципу радила је и књижарница Велимира Валожиха у Београду, која је попут многих издавачких књижарница претпрошлого вијека најчешће публиковала Караџићев и Поповићев репертоар. Објављујући већином оно „што пролази и што се тражи”, књижари издавачи нису се претјерано освртали „на умешност и врсноћу издавања”. Гледало се да трошкови припреме и штампања буду минимални. Оснивањем *Српске књижевне задруге* (1892), професионално уређивање књига постаће нешто редовнија пракса.

Служећи се подацима из чувене библиографолошке студије *Српска библиографија за новију књижевност 1741–1867*, коју објављује 1869. године у издању *Српског ученог друштва*, Стојан Новаковић статистички прати развој штампане продукције Срба у 18. и 19. вијеку, помињући притом имена заслужних штампара, издавача и књижара, почевши од Стефана Новаковића, власника штампарије (1792–1796) и издавача и уредника новина *Славеносербскија вједомости* (1792–1794) у Бечу. Издавањем књига крајем 18. вијека бавио се и Дамјан Стефановић Каулиције, који је имао књиговезницу и издавачку књижарницу у Новом Саду. Будући да је међу првима опазио карактеристике тзв. простонародног рафа, односно недељног и празничног књижевног репертоара, овај пионир српског књижарства постаће узор многим издавачима и дистрибутерима српске књиге у 19. вијеку. Тридесетих година поменутог вијека, користећи услуге Државне штампарије у Београду, отворене 1831. године, угледни књижар и књиговезац Глигорије Возаровић отпочиње своју издавачку дјелатност. Премда је издавао и дјела угледног српског журналисте Димитрија Давидовића, оснивача и уредника *Новина сербских из царствујушичега града Виене* (Беч, 1813–1822), Возаровићев најзначајнији издавачки подухват представља објављивање цјелокупних дјела Доситеја Обрадовића. Међутим, условљен материјалном егзистенцијом, он је вјешто и предано његовао и простонародни раф (*Бој на*

Косову, Живот св. Алексија, Жертва Аврамова, Живот св. Јосифа – прекраснога, Бој змаја са орловима и др).

У контексту историјске анализе српског издаваштва и штампарства, Стојан Новаковић уочава да су издавачке радње „по захтевима виших књижевних обзира” ријетко када успијевале. Окарактерисаном рангу, осим Возаровићеве, приписује и фирму Јосифа Миловука у Пешти, те друштво *Матицу српску*. Узевши уопште, издавање књига по европском узору, са иоле критичнијим избором, није могло да заживи у нашим крајевима. Пошто још увијек нису имала „среће” да допру до великог броја читалаца, вриједна књижевна дјела и даље су се продавала углавном путем меценатства, пренумерације и личних познанстава.

И поред дјелатности бројних издавачких фирми, те великог залагања *Српског ученог друштва* и покушаја да се на државном нивоу ријеша питање дистрибуције српске књиге (*Закон о књижарској трговини*, 1870), Стојан Новаковић са жаљењем увиђа велике недостатке у организацији књижарске трговине на крају 19. вијека, нарочито на међудржавном нивоу. На примјер, књига штампана у Београду или негдје друго у Србији дистрибуише се углавном у тим крајевима, док веома мали број примјерака одлази у кругове „нарочитих пријатеља књижевности или у више књижевничке редове преко границе” (Новаковић, 2020, стр. 53). Аутор напомиње да нема чак ни ваљаног књижног саобраћаја између Београда и Новог Сада, а камоли на релацији Београд – Загреб, Београд – Задар, Београд – Цетиње или Београд – Сарајево. Запаженији успјех у области издаваштва и књижарства постигле су *Српска књижевна задруга*, *Књижарница браће Јовановића* и *Матица хрватска*, мада и оне понајвише у контексту растурања и промоције сопствених издања.

У циљу унапређења издаваштва и књиготрговине Стојан Новаковић предлаже начело „ледене тачности западних народа, без срца и без милосрђа” (Новаковић, 2020, стр. 73), пошто се једино на тај начин може стати у крај приватним интересима издавача и књижара, који напосто „једу

књижевнике и богате себе њиховом горком муком, а књижевности не дају напредовати” (стр. 72). Мишљења је, такође, да се књижевна трговина као главно средство напретка књижевности и националног јединства може адекватно уредити само „уз истиниту читалачку публику”, а такве код нас, како признаје, још увијек нема, или и оно мало што је има у тешким је материјалним приликама. Овом такорећи горком спознајом Стојан Новаковић приводи концу *Српску књигу*, остављајући будућим покољењима, ако не цјеловито рјешење, онда свакако темељну анализу илустрованог проблема.

Стотину двадесет и једну годину након објављивања првог издања *Српске књиге* Стојана Новаковића мисија књиге као духовног ујединитеља Срба још увијек траје, праћена бројним изазовима у области издаваштва и књижевства. Права читалачка публика о којој пише именовани аутор представља и у нашем времену друштвену мањину, док, с друге стране, запажен читалачки квантитет чине љубитељи лаког, популарног, штива. Подјела читалаца према професијама присутна је и у 21. вијеку, као и појава тзв. читања с тенденцијом, најчешће ради образовања или напредовања у струци. Напосљетку, истински дијелимо тежњу Стојана Новаковића за формирањем компактније читалачке публике, сразмјерног образовног нивоа, наклоњене дјелима високих научних и умјетничких домета, која прихвата књигу, не само као друштвену или моралну дужност, већ надасве слободном вољом и из срца. И премда је у односу на Новаковићеву културну епоху свијет књиге нашег доба знатно богатији и напреднији, ипак с нестрпљењем очекујемо ону пуноћу успјеха у библиосфери о којој се веома темељно расправља у *Српској књижи*.